

Ewa Giermanowska
Uniwersytet Warszawski

Socjologia pracy jako nauka stosowana, zaangażowana, publiczna: rozwój i dylematy subdyscypliny

Abstract: The article refers to the topic of a practical application of sociology of work and related social roles of sociologists of work. Applied sociology, which is sociological knowledge used for practical purposes, found its theoretical background in the work of sociologists such as Leon Petrażycki and Adam Podgórecki. Michael Burawoy and other representatives of public sociology seek to encourage the discipline to stand on the side of society and conduct research in a socially and politically engaged manner. Using the knowledge of sociologists working in social practice creates its added value, strengthens the position of sociology as a socially useful science. On the other hand, it exposes its representatives to the accusation of serving authority, subordination of scientific knowledge and its applications to the expectations of a sponsor or the requirements of employers. Involvement in public affairs is an opportunity to rebuild the importance of this sub-discipline in Poland after its crisis since 1989.

Key words: sociology of work, public sociology, applied sciences, social roles of sociologists

Streszczenie: W artykule podjęto temat praktycznych zastosowań socjologii pracy i związanych z tym społecznych ról socjologów pracy. Socjologia stosowana, czyli wiedza socjologiczna wykorzystywana do celów praktycznych, znalazła swoje ujęcie teoretyczne w pracach takich socjologów jak Leon Petrażycki i Adam Podgórecki. Michael Burawoy i inni przedstawiciele socjologii publicznej starają się zachęcać przedstawicieli dyscypliny do stanięcia po stronie społeczeństwa i prowadzenia badań w sposób jawnie zaangażowany społecznie i politycznie. Wykorzystanie wiedzy socjologów pracy w praktyce społecznej z jednej strony tworzy jej wartość dodaną, wzmacnia pozycję socjologii jako nauki społecznie użytecznej dla społeczeństwa, a z drugiej strony naraża jej przedstawicieli na zarzut służenia władzy, podporządkowanie wiedzy naukowej i jej zastosowań oczekiwaniom sponsora lub wymogom pracodawców. Zaangażowanie w sprawy publiczne jest szansą na odbudowę znaczenia tej subdyscypliny w Polsce, która po 1989 roku była w fazie kryzysu.

Słowa kluczowe: socjologia pracy, socjologia publiczna, nauki stosowane, społeczne role socjologów

Wprowadzenie

We współczesnej Polsce zmiany w obszarze pracy należą do najdonośniejszych. Po zmianie ustroju przekształceniom uległy struktury i procesy związane z pracą oraz jej społeczny kontekst. Socjologowie pracy stanęli wobec nowych wyzwań na rynku pracy, takich jak: kształtowanie się nowych stosunków pracy, trwałe bezrobocie i wykluczenie społeczne, praca nierynkowa jako alternatywa dla pracy rynkowej, aktywizacja zawodowa grup pozostających poza rynkiem pracy, m.in. kobiet wychowujących małoletnie dzieci, osób niepełnosprawnych. Wzrosło zapotrzebowanie na praktyczne wykorzystanie wiedzy socjologicznej dotyczącej ogólnie rozumianej sfery pracy ze strony władz publicznych, jednostek samorządowych, organizacji pracodawców, pracobiorców i innych podmiotów działających w sferze zatrudnienia. Studenci coraz częściej oczekują od socjologów pracy kształcenia praktycznych umiejętności, niezbędnych na rynku pracy. Obszary te łączą się z socjologią stosowaną, publiczną i na ogół wymagają podejmowania ról społecznie zaangażowanych. Tymczasem socjologia pracy po 1989 roku znalazła się w fazie kryzysu. Szansą na odbudowę subdyscypliny i jej znaczenia jest powrót do społecznie zaangażowanych ról socjologów pracy i podejmowanie ważnych z punktu widzenia oczekiwań społecznych problemów związanych ze sferą pracy. Praktyczne zaangażowanie socjologów pracy jest szansą, ale tworzy też nowe zagrożenia. Dlatego ważny jest także rozwój socjologii pracy teoretycznej i krytycznej, pozwalającej socjologom doskonalić warsztat, wymieniać doświadczenia, wkraczać na nowe obszary badań. Przedstawione w artykule tezy są wynikiem wieloletnich doświadczeń badawczych, eksperckich i edukacyjnych autorki związanych z rolą socjologa pracy.

Socjologia pracy jako subdyscyplina socjologii — teoretyczny a praktyczny dylemat subdyscypliny

Kategoria pracy należy do centralnych problemów będących przedmiotem badań socjologii i zajmuje ważne miejsce w jej systemach teoretycznych (Marody, Giza-Poleszczuk, 2004, s. 217). Okres największego rozkwitu socjologii pracy w Polsce przypada na lata 60. i 70. XX wieku. Rozwój tej subdyscypliny łączy się z jednej strony z wagą kategorii pracy w filozofii marksistowskiej, z drugiej z wielką rolą, jaką przypisywano procesom industrializacji w społeczeństwie i wynikającym stąd korzyściom (Kiljas, 2014, s. 423). Okres ten wiąże się także z jej instytucjonalizacją jako odrębną subdyscypliną socjologii i jej centralnym miejscem w rozwoju dyscypliny (Kraśko, 1996, 2010).

Socjologia, a w szczególności socjologia pracy, miała być antidotum na niedostatki społeczeństwa socjalistycznego, a jej funkcja ideologiczna miała dominować

nad funkcją poznawczą. Socjolog, zgodnie z założeniami marksizmu, miał być ekspertem-technikiem dostarczającym wiedzy o procesach społecznych i działaczem społecznym kształtującym świadomość społeczną, „inżynierem dusz”, który służy swoją wiedzą ekspercką w procesie tworzenia „nowego człowieka” (Bauman, 1960, s. 166—167). Liczono na to, że socjologowie będą dostarczać informacji, które pozwolą manipulować ludźmi, przyczynią się do kształtowania socjalistycznych stosunków pracy, zapewnią posłuszeństwo robotników w fabrykach i zapobiegą powtórnym ich buntom (Bielecka-Prus, 2009, s. 84).

Uprawianie socjologii w sposób zaangażowany występuje w wielu koncepcjach tej dyscypliny od początku jej rozwoju. Na początku XX wieku Ferdinand Tönnies odróżnił socjologię stosowaną, czyli taką, która wykorzystywała odniesienia teoretyczne (pojęcia i teorie) do analizy procesów rozwoju społecznego, od socjologii czystej, skupionej jedynie na opisie (Przestalski, 2012, s. 137). Wiedza socjologiczna wykorzystywana do celów praktycznych znalazła swoje ujęcie teoretyczne w pracach Leona Petrażyckiego i Adama Podgóreckiego. W latach 60. XX wieku Podgórecki wyróżnił pięć podstawowych funkcji socjologii, rozumianej przezeń jako nauka o ogólnych prawach zbiorowego, skoordynowanego działania ludzkiego: naukową (diagnostyczną), teoretyczną, apologetyczną, demaskatorską i socjotechniczną. Funkcja naukowa i funkcja teoretyczna pozostają neutralne, natomiast funkcja apologetyczna, funkcja demaskatorska i funkcja socjotechniczna mogą być społecznie zaangażowane. Powiązanie funkcji demaskatorskiej z socjotechniczną znamionuje pozytywne zaangażowanie społeczne socjologii. Natomiast powiązanie funkcji diagnostycznej, teoretycznej i socjotechnicznej z funkcją apologetyczną oznacza negatywne zaangażowanie społeczne socjologii (Podgórecki, 1966, s. 243). Doceniając znaczenie nauk stosowanych dla praktyki społecznej miał świadomość związanego z tym ryzyka: „[...] problem przerzucenia pomostu między wiedzą teoretyczną a działalnością praktyczną, który z jednej strony umożliwiłby przeniesienie mądrości abstrakcyjnej na teren działalności, a z drugiej strony pozwalał na kontrolę poszczególnych etapów zastosowania wiedzy teoretycznej do działania w taki sposób, aby unikać błędów i realizować skutki zamierzone, jest zagadnieniem dla racjonalnego kierowania życiem zbiorowym szczególnie doniosłym” (Podgórecki, 1962, s. 16—17). W okresie realnego socjalizmu bycie „socjologiem zaangażowanym” oznaczało opowiedzenie się po stronie władzy — należało „wyznawać wiarę w oficjalne ideały lub włączać swoją pracę, choćby werbalnie, w »budowę socjalizmu«” (Sułek, 2015, s. 21).

Ten praktyczny i zaangażowany wymóg uprawiania nauki był szczególnie silnie formułowany wobec socjologii zajmującej się zagadnieniami pracy. Jan Szczepański na początku lat 60. wskazywał na doniosłość badań z dziedziny socjologii pracy w procesie wdrażania nowego ustroju społeczno-ekonomicznego i rozwoju industrializacji. Do zapotrzebowania ze strony praktyki zaliczył wiedzę socjologiczną dotyczącą m.in.: metod wdrożenia robotników do wydajnej pracy, form skutecznego (socjalistycznego) zarządzania przemysłem, związanych z szerokim udziałem robotników w zarządzaniu, środków zapobiegających procesom dezorganizacji w zakładach pracy (np. wysokiej absencji, fluktuacji, niskiej wydaj-

ności) czy skutecznego zorganizowania służby personalnej (Szczepański, 1961, s. 184). Wyniki badań i analiz socjologów pracy były niezbędne do usprawnienia i racjonalizacji procesów produkcyjnych. Nie pozostało to bez wpływu na rozwój praktycznych ról zawodowych socjologów pracy. Równocześnie oprócz socjologii akademickiej zajmującej się pracą rozwijał się ruch socjologów zakładowych. „Od nowej gałęzi nauk społecznych oczekiwano, że będzie mieć praktyczny charakter. [...] Jej zastosowanie przyjęło najprostszą formę — bezpośredniego zatrudniania socjologów w instytucjach prowadzących badania na potrzeby przemysłu, a nawet w poszczególnych fabrykach” (Kiliński, 2014, s. 424—425). Liczono, że socjologowie zakładowi będą spełniać funkcje usługowe i analityczno-badawcze. Mieli oni dostarczać ośrodkom władzy w zakładzie pracy informacji o zachodzących w nim procesach (problemach związanych z polityką kadrową, uwarunkowaniach materialnych i pozamaterialnych kształtowania się środowiska pracy, patologicznych zjawiskach związanych z procesem pracy), ale także dzięki prowadzonym badaniom przyczyniać się do poprawy stosunków ludzkich w procesie pracy (Jędrzycki, 1971, s. 183—185).

Praktyczne funkcje socjologii pracy pozostawały w związku z ogólnymi oczekiwaniami formułowanymi w stosunku do socjologii jako dyscypliny naukowej i społecznych ról socjologów. Problem społecznych ról socjologów w okresie PRL podejmuje Janusz Goćkowski. Zwraca uwagę na odmienne orientacje społeczne w definiowaniu funkcji i roli socjologów. Wyróżnia trzy orientacje: scjentystyczną (socjolog jako twórca teorii i diagnoz naukowych), socjotechniczną (socjolog jako ekspert i reformator) i ideologiczną (socjolog jako wychowawca i przekaziciel określonej ideologii) (Goćkowski i in., 1981, s. 65). Analizując polską myśl socjologiczną stawia tezę, że socjologia polska w XX wieku to głównie socjologia terapeutyczno-reformatorka. Socjolog chcąc naprawić otaczającą rzeczywistość miał do dyspozycji dwie niewykluczające się role: eksperta-inżyniera, dążącego do lepszego urządzenia świata, oraz ideologa moralistę, który pouczał innych (Goćkowski, 2003).

Po 1980 roku społeczna rola socjologów w Polsce uległa redefinicji w dwóch aspektach. Po pierwsze, straciła na znaczeniu rola eksperta-inżyniera, natomiast wzrosło znaczenie roli badacza (orientacji scjentystycznej) nieoddającego się w służbę władzy. Po drugie, zyskała też na znaczeniu rola socjologa-krytyka, będąca przeciwieństwem roli apologety systemu (Bielecka-Prus, 2009, s. 98). Odrzucenie ideologicznej funkcji socjologii przełożyło się na niechęć części socjologów do angażowania się w działalność polityczną lub też na unikanie identyfikacji z socjologią zaangażowaną. Socjologowie wspierający strajki i ruch społeczny Solidarności oraz uprawiający „krytyczną socjologię realnego socjalizmu” unikali określenia „socjologowie zaangażowani” (Sułek, 2015, s. 21).

Zmiana ustroju i przejście do gospodarki rynkowej zmieniło kontekst funkcjonowania rynku pracy. Wprowadzenie mechanizmów rynkowych, prywatyzacja i restrukturyzacja gospodarki, procesy deregulacyjne w sferze zatrudnienia zmieniły warunki wykonywania pracy. Głównym problemem społecznym stało się zjawisko bezrobocia, utrata poczucia bezpieczeństwa socjalnego i ekonomicznego

nego pracowników. Dotychczasowa wiedza socjologów pracy uzyskana w okresie gospodarki planowej często okazywała się niewystarczająca do analizy nowych zjawisk, a znajomości procesów rynkowych musieli się dopiero uczyć. „Socjologia rynku pracy stała się możliwa i sensowna w polskich warunkach dopiero od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, wraz z pojawieniem się pierwszych symptomów tego zjawiska” (Kozek, 2013, s. 7). Wpłynęło to na spadek znaczenia aplikacyjnych funkcji socjologii i jej wykorzystania na potrzeby życia publicznego (Kwaśniewicz, 2003, s. 191—192). W szczególnie głębokim stopniu dotyczyło to socjologii pracy.

Kryzys subdyscypliny po 1989 roku i odrodzenie przez zaangażowanie w sprawy publiczne

Socjologia pracy w Polsce po zmianie ustroju znalazła się w fazie kryzysu, a wskaźnikiem tego zjawiska był m.in. spadek liczby publikacji naukowych i organizowanych konferencji naukowych dotyczących zagadnień pracy z perspektywy socjologicznej, brak nowoczesnego podręcznika do nauczania socjologii pracy w języku polskim, słaba obecność socjologii pracy w programach nauczania socjologii i jej stopniowa deinstytucjonalizacja jako odrębnej subdyscypliny (Mrozowicki, 2015, s. 13). Adam Mrozowicki wymienia trzy główne źródła kryzysu. Po pierwsze, jego przyczyny tkwią w ekspansji nauk o zarządzaniu i analiz ekonomicznych sfery pracy i zatrudnienia lepiej dostosowanych do gospodarki rynkowej. Po drugie, ważną rolę odegrały postawy samych socjologów pracy, którzy byli utożsamiani w okresie realnego socjalizmu z urzędowym marksizmem i po zmianie ustroju wycofali się z aktywnych ról zawodowych lub zmienili obszary zainteresowań. Po trzecie, istotnym czynnikiem stały się przemiany w sferze pracy, jej dematerializacja i prekaryzacja oraz zmiana perspektywy analiz socjologów na rzecz interdyscyplinarnych podejść (Mrozowicki, 2015, s. 13—18). Wydaje się, że przyczyn słabości subdyscypliny należy także upatrywać w jej nieadekwatnej do nowych warunków rynkowych wiedzy teoretycznej, stanowiącej nieodzwierciedlenie zaplecze nauk stosowanych. Przejawiało się to w pierwszych dwóch dekadach transformacji brakiem ujęć syntetycznych i interdyscyplinarnych, pozwalających zrozumieć mechanizmy społeczne i ich kontekst historyczny związany z rynkiem pracy (Giermanowska, 2013, s. 11).

Henryk Januszek i Jan Sikora w wydanym w latach 90. ubiegłego wieku podręczniku socjologii pracy wymieniając jej funkcje nawiązali do definicji Jana Szczepańskiego. Podstawową funkcją socjologii pracy jest jej funkcja poznawcza. Socjologia pracy próbuje wyjaśnić dwa podstawowe problemy: „1) jak warunki społeczne wpływają na przebieg procesów pracy?; 2) jakie skutki praca wywołuje w strukturze i działaniach węższych i szerszych zbiorowości?” (Januszek, Sikora, 2000, s. 12). Zdaniem autorów uzyskana wiedza i informacje naukowe odpo-

wiadające na postawione przez socjologię pracy pytania pozwalają jej na pełnienie wielu funkcji praktycznych: diagnostycznej, prognostycznej, socjotechnicznej i humanistycznej (Januszek, Sikora, 2000, s. 12). Nawiązując do wymienionych funkcji socjologii pracy jako dyscypliny naukowej można stwierdzić, że po zmianie ustroju spadła jej funkcja poznawcza, polegająca na opisie i wyjaśnianiu badanej rzeczywistości, jak i zakładane w stosunku do niej funkcje praktyczne.

Mrozowski stawia tezę, że szansą odbudowy socjologii pracy w Polsce jest jej odrodzenie się jako socjologia publiczna, prowadząca krytyczny dialog z państwem, rynkiem i społeczeństwem obywatelskim (Mrozowski, 2015, s. 14). Nawiązuje do podziału socjologii zaproponowanego przez Michaela Burawoya, dzielącego wiedzę socjologiczną na: akademicką, krytyczną, praktyczną i publiczną. Wydaje się jednak, że kryzys socjologii pracy jest w Polsce znacznie głębszy i dotyczy nie tylko praktycznych zastosowań i udziału socjologów w debacie publicznej, ale także badań podstawowych, bez których pozostałe obszary wiedzy socjologicznej nie mogą dobrze funkcjonować. Znaczenie wiedzy akademickiej dla socjologii publicznej i praktycznej jest niekwestionowane, stanowi warunek ich istnienia, zapewniając uprawomocnienie i wiedzę specjalistyczną. „Ani socjologia publiczna, ani socjologia praktyczna nie mogą istnieć bez socjologii akademickiej, która dostarcza im rzetelnych i sprawdzonych metod, zasobu skumulowanej wiedzy, orientacyjnych pytań badawczych i ram pojęciowych (Burawoy, 2009, s. 534). Sądzę, że oprócz aktywnego włączenia się socjologów zajmujących się pracą w działania na rzecz społeczeństwa przez rozwój socjologii praktycznej i publicznej konieczna jest równoczesna praca nad usystematyzowaniem dotychczasowej wiedzy socjologów pracy w Polsce (do 1989 roku i po zmianie ustroju) i jej umiędzynarodowienie. Towarzyszyć temu powinna debata prowadzona w ramach socjologii krytycznej, która umożliwi twórczą dyskusję nad programami i założeniami badawczymi i jest sumieniem socjologii akademickiej (Burawoy, 2009, s. 535).

Postulat większego zaangażowania się socjologów pracy w sprawy publiczne dotyczy całego środowiska. Antoni Sułek postuluje większe zaangażowanie socjologii na rzecz społeczeństwa. Traktuje to jako powinność badaczy społecznych, którzy mają obowiązek dostarczać społeczeństwu rzetelnej informacji o sobie, rozumienia pojęć i procesów społecznych umożliwiających dostrzeżenie związków między indywidualnymi biografiami a strukturą społeczną (Sułek, 2015, s. 34). Opowiadanie się po stronie społeczeństwa, a nie świata władzy jest wyrazem troski o dobro wspólne i nawiązaniem do polskiej tradycji socjologii zaangażowanej społecznie, obywatelskiej, wywodzącej się od Ludwika Krzywickiego i Stefana Czarneckiego, jak i socjologii amerykańskiej, nazywanej socjologią publiczną (*public sociology*). „Uprawianie socjologii zaangażowanej nie musi polegać na czynnym udziale socjologów w sprawowaniu władzy ani nawet na asystowaniu w polityce bieżącej. Sama polityka nie musi być też rozumiana jako domena zdobywania i sprawowania władzy w państwie, polityka to także sfera obywatelskiej troski o *polis*, »rzecz pospolitą«, dobro wspólne. Miejszem tak rozumianej polityki jest przestrzeń debaty publicznej, rynek informacji i idei, krótko — agora, a adresatem działalności socjologów są obywatele, społeczeństwo polityczne” (Sułek, 2015, s. 22).

Praktyczne i publiczne funkcje socjologii pracy i ryzyka

Praktyczne funkcje socjologii pracy i przemysłu zawsze łączyły się z ryzykiem podporządkowania działalności socjologów władzy lub klientom, na rzecz których wykonywano usługi. Tony J. Watson wymienia trzy możliwe role tej subdyscypliny i jej przedstawicieli w społeczeństwie (Watson, 1995, s. 35—36):

- 1) „służącej władzy” (*servant of power*) — socjologowie byli często postrzegani jako specjaliści od manipulacji w wielkich organizacjach;
- 2) jako wyłączna i marginalna działalność naukowców — łącząca się z groźbą zamknięcia się badaczy w swoim środowisku, ograniczona do środowiska badaczy i studentów, niewychodząca poza akademię, co grozi jej zmarginalizowaniem w socjologii i społeczeństwie;
- 3) jako źródło wiedzy pomagające w dokonywaniu wyborów — pozwalające zrozumieć społeczeństwu kapitalistycznym możliwości i wybory związane z pracą; to rola przyczyniająca się do edukacji instytucji oraz mediów; związana też z politycznymi wyborami, tzw. socjologiczny biznes, pozwalający prowadzić krytyczną debatę i demokratyczną kontrolę nad społeczeństwem i jego instytucjami.

Rozróżnienie na socjologię zorientowaną na władzę/klienta i społeczeństwo występuje też w klasyfikacji Burawoya. Wymienia on socjologię praktyczną i publiczną. Ta pierwsza jest zorientowana na klienta, a jej celem jest dostarczenie rozwiązań konkretnych problemów lub legitymizowanie zastosowanych rozwiązań. Ta druga nastawiona jest na komunikację z publicznością, obowiązuje tu dialog i poszanowanie racji obu stron, wzajemne docieranie stanowisk (Burawoy, 2009, s. 533). Perspektywy socjologii praktycznej i publicznej nie wykluczają się, bywają często komplementarne, a socjologię publiczną można traktować jako sumienie socjologii praktycznych (Burawoy, 2009, s. 534—535). Deбата i komunikacja z publicznością ograniczają ryzyko zamknięcia się socjologów w „wieży z kości słoniowej”, wykonywanie ról podporządkowanych władzy i rynkowi, a umożliwiają opowiedzenie się po stronie społeczeństwa i jego problemów. Rosnące oczekiwania wobec socjologii pracy jako nauki stosowanej potwierdzają moje doświadczenia jako badacza, nauczyciela akademickiego i eksperta pracującego w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW i nawiązującego do tradycji badań stosowanych Adama Podgóreckiego. Pragnę zwrócić uwagę na trzy role socjologów pracy jako przedstawicieli socjologii stosowanej i zaangażowanej, które są szansą na odbudowę subdyscypliny: socjologa pracy jako eksperta, jako badacza i działacza społecznego, jako specjalisty od spraw społecznych i kadrowych w miejscu pracy.

Socjolog pracy jako ekspert. Zapotrzebowanie na wiedzę socjologiczną związaną z zagadnieniami pracy w społeczeństwie będzie rosło. Wynika to nie tylko ze znaczenia pracy w życiu człowieka i gospodarek współczesnych społeczeństw, ale także często z jej braku i związanego z tym ryzyka oraz wyłaniania się nowych zjawisk i problemów.

Zjawiska bezrobocia, wykluczenia społecznego, marginalizacji społecznej łączą się z nierównym podziałem pracy w społeczeństwie. Pojęcie prekariatu, które robi ostatnio zawrotną karierę, związane jest z wyłanianiem się nowej kategorii społecznej, pozbawionej szans na stabilizację zawodową i społeczną. Emancypacja środowisk społecznych wcześniej pozostających poza rynkiem pracy, m.in. osób niepełnosprawnych, kobiet wychowujących małoletnie dzieci, tworzy nowe oczekiwania wobec państwa i podmiotów rynku pracy. Uznanie społeczne dla nowych rodzajów pracy (obok pracy rynkowej), jak praca domowa, wolontaryjna, kształceniowa, zmieniają społeczne postrzeganie pracy w społeczeństwie i jej użyteczność.

Te nowe zjawiska zmieniają obraz rynku pracy i funkcjonowania współczesnych społeczeństw. Wymaga to od socjologów poszerzania obszarów badawczych i uwzględniania w analizach problemów społecznych interdyscyplinarnych ujęć, m.in. ekonomistów, polityków społecznych, prawników. Obserwujemy wzrost zapotrzebowania na wiedzę socjologów pracy ze strony polityków, administracji rządowej i samorządowej, organizacji międzynarodowych, związków zawodowych i pracodawców, ale często pod określone, z góry założone tezy. Socjologowie pracy niejednokrotnie stają przed wyborem prezentowania wiedzy i rozwiązań zgodnych z oczekiwaniami sponsora czy określonych grup społecznych. Wprowadzanie konkretnych rozwiązań praktycznych łączy się z ryzykiem nadmiernego zaangażowania po jednej stronie. Wyjściem może być inicjowanie i udział socjologów w debacie publicznej, w której rozważane będą racje różnych stron. Dobrym przykładem ilustrującym rozbieżność interesów różnych podmiotów, wskazującym na konieczność wykorzystania wiedzy eksperckiej z różnych dziedzin i prowadzenia dialogu, jest kwestia aktywizacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Oczekiwania i propozycje rozwiązań przedstawiane przez organizacje pozarządowe reprezentujące osoby niepełnosprawne, przedstawicieli pracodawców z otwartego i chronionego rynku pracy, PFRON, administracji rządowej i samorządowej, środowiska eksperckie są często rozbieżne, a nawet wykluczające. Liczne badania, statystyki, praktyka dostarczają argumentów niedających prostych recept na rozwiązanie problemu niskiej aktywności zawodowej tego środowiska w Polsce. Dlatego ważny jest dialog społeczny. Jego inicjatorem i uczestnikiem są m.in. socjologowie pracujący nad wdrożeniem zaleceń artykułu 27, dotyczącego zatrudnienia z Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, co — jak sądzę — umożliwi wypracowanie społecznie akceptowanych rozwiązań.

Socjolog pracy jako badacz i działacz społeczny. Ugruntowana w latach 70. XX wieku socjologia radykalna i krytyczna, jak podkreśla Janusz Mucha analizując jej dzieje, rozwijała się w związku z kryzysami społecznymi i ruchami radykalnymi. Główne cele ruchów krytycznych i radykalnych w różnych okresach historycznych były podobne: rozszerzenie zakresu emancypacji politycznej i ekonomicznej upośledzonych grup społecznych, urealnienie wpływu jednostki na warunki pracy i sposób jej wykonywania oraz zagwarantowanie kontroli jednostki nad podziałem produktu pracy, ograniczenie dominacji ze strony państwa i korporacji przemy-

słowych (Mucha, 1986, s. 201). Socjologia radykalna i krytyczna była pochodną tych ruchów społecznych, ale i ich inicjatorem, pełniła wobec nich rolę ideologii, dostarczając uzasadnienia w podejmowaniu działań, ale i podtrzymując refleksję socjologiczną w okresach ich zaniku, pełniąc funkcję oświeceniową. Omawiając stosunek socjologii orientacji radykalnej i krytycznej do problemu obiektywności nauk społecznych i roli socjologów, Mucha wskazuje na równoległość ról badacza i praktyka-działacza: „być socjologiem to być równocześnie i rzetelnym badaczem, i praktykiem — działaczem społecznym” (Mucha, 1986, s. 138).

Kryzysy społeczne i radykalne ruchy społeczne są nieodłączną cechą funkcjonowania współczesnych społeczeństw. Połączenie roli socjologa zaangażowanego z rolą rzetelnego badacza znajdziemy wśród badaczy współczesnej klasy robotniczej, stosunków pracowniczych i związków zawodowych. Jarosław Urbański, stosując to podejście do uprawiania socjologii w badaniach nad klasą robotniczą w Polsce, podkreśla jego zalety w następujący sposób: „Stopniowo z mojej aktywności społeczno-politycznej i dociekań socjologicznych wyłaniał się obraz współczesnej klasy robotniczej — bynajmniej nie jako bytu zanikającego, ale przechodzącego głęboką transformację. Mogłem wnosić o jego sile i słabościach współuczestnicząc w toczących się konfliktach. Wiele czynników zdecydowało, że coraz trudniej było postrzegać robotników na dotychczasowy sposób i naturalne stały się poszukiwania nowych kategorii opisowych, takich właśnie jak prekariat” (Urbański, 2014, s. 31—32).

Warto także podkreślić, że zainteresowania obszarem pracy i łączenia roli badacza z rolą praktyka-działacza wychodzą poza środowisko socjologów pracy. W rolach zaangażowanych działaczy społecznych i badaczy występują socjologowie zaangażowani w ruchy emancypacyjne osób niepełnosprawnych. Środowiska osób niepełnosprawnych i ich opiekunów, wzmocnione ratyfikowaną przez Polskę w 2012 roku Konwencją ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, coraz wyraźniej domagają się respektowania przysługujących im praw człowieka i obywatela, w tym prawa do pracy. Angażują się nie tylko w działalność badawczą i ekspercką, ale także organizacyjną, związaną z poszukiwaniem i wdrażaniem nowych rozwiązań w obszarze zatrudnienia (por. Zakrzewska-Manterys, 2014; Rymśza, 2015).

Socjolog w zakładzie pracy i przygotowanie studentów do pełnienia tych ról zawodowych. Nieobecność socjologów zakładowych w miejscu pracy po zmianie ustroju stała się faktem. Piotr Bohdziewicz na podstawie analizy dorobku polskiej socjologii pracy, przemysłu i organizacji do 1989 roku stawia tezę, że to właśnie jej niska użyteczność ekonomiczna dla przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej spowodowała utratę jej miejsca na rzecz nauk o zarządzaniu. Jak podkreśla, wiele zagadnień teoretycznych i badań podejmowanych przez socjologię pracy, przemysłu i organizacji oraz nauki o zarządzaniu zasobami ludzkimi znajduje się w obszarze wspólnych zainteresowań. Jednak występuje różnica w ich odmiennościach interpretacyjnych: „Konotacje socjologiczne tych pojęć eksponują ich funkcje społeczne i niekiedy efektywnościowo-prakseologiczne. Natomiast w ramach nauki o zarządzaniu zasobami ludzkimi te same pojęcia i zjawiska stanowią elementy systemu

działań, które powinny wspierać strategię biznesową organizacji i przyczyniać się do tworzenia wartości ekonomicznych” (Bohdziewicz, 2014, s. 103).

Postrzeganie w pierwszym okresie gospodarki rynkowej socjologii pracy jako dziedziny o niskiej użyteczności ekonomicznej przełożyło się na utratę jej znaczenia jako nauki stosowanej w zakładach pracy i łączyło się z marginalizacją tej subdyscypliny w kształceniu socjologów. Socjologia pracy wypadła z obowiązkowego bloku nauczania socjologii. Nauczana jest głównie na ścieżkach specjalizacyjnych lub wybieranych fakultetach. Zwykle są to przedmioty łączące wiedzę z zakresu socjologii pracy z innymi obszarami, jak np.: socjologia organizacji i zarządzania, zarządzanie zasobami ludzkimi, kultura organizacyjna, zbiorowe stosunki pracy. Socjologowie zajmujący się pracą od połowy lat 90. zaczęli zwracać uwagę na potrzebę rozwoju kształcenia praktycznego socjologów w obszarze rynku pracy (Bugdol, 1996; Kamińska-Berezowska, 2002). Także ze strony studentów coraz częściej pojawiają się postulaty dotyczące kształcenia praktycznych zastosowań wiedzy i naciski na uczenie socjologii stosowanej. Losy zawodowe absolwentów socjologii kończących specjalizacje powiązane z socjologią pracy dowodzą, że są poszukiwani przez pracodawców, a ich sukcesy na rynku pracy są wynikiem zmian w podejściu do pracy w organizacjach. Wnioski takie można wyciągnąć m.in. z analizy karier zawodowych absolwentów ISNS UW kończących ścieżki specjalizacyjne związane z rynkiem pracy: specjalista ds. zarządzania kadrami, specjalista ds. zatrudnienia. Zmiany procesów zarządzania w organizacjach zmierzają w kierunku powiązania wyników ekonomicznych z zaspokojeniem rosnących oczekiwań społecznych. Coraz większego znaczenia nabierają społeczne funkcje zakładu pracy, wyrażające się m.in. przez rozwój idei społecznie odpowiedzialnego biznesu, wdrażanie nowych koncepcji zarządzania kulturowo i społecznie zróżnicowanymi grupami pracowników, wprowadzanie rozwiązań organizacyjnych umożliwiających łączenie pracy zawodowej z innymi rolami społecznymi (*work-life balance*). Zapotrzebowanie na tego typu wiedzę rośnie w ramach sektora prywatnego, publicznego i pozarządowego. To tworzy nowe obszary działań dla socjologów, którzy ze swoją wrażliwością społeczną i wyobraźnią socjologiczną potrafią godzić interesy ekonomiczne i społeczne w miejscu pracy.

Refleksje końcowe

Pytanie postawione przez organizatorów konferencji „Socjolog — czyli kto? Problemy kwalifikacji socjologów i ich pozycji na rynku pracy — międzynarodowe i krajowe wymagania a doświadczenia lokalne”¹ oddaje ogólny stan refleksji, która się toczy w ramach dyscypliny. Jak kształcić przyszłych socjologów, do jakich ról zawodowych ich przygotowywać, jak pogodzić kształcenie teoretyczne i praktyczne z wymogami rynku pracy? Socjologowie mają społeczeństwu wiele

do zaoferowania: wiedzę faktyczną, wyniki badań i własne opinie. Mogą podnosić poziom kultury metodologicznej, uczyć umiejętności logicznego myślenia, wprowadzać pojęcia socjologiczne, dające jednostkom możliwość opisu i wyjaśnienia ich położenia społecznego, zróżnicowań i przemian, a także kreujących tożsamość społeczeństwa, oraz przyczyniać się do rozumienia sensu zachodzących zjawisk (Sułek, 2015).

Socjologowie zajmujący się pracą mogą wykorzystywać wiedzę socjologiczną jako eksperci, praktycy-działacze, specjaliści od spraw społecznych i kadrowych w miejscu pracy. Zmiana modeli pracy i zatrudnienia, dominacja rynku i wzrost nierówności społecznych wynikających z nierównego podziału pracy w społeczeństwie, utrata poczucia bezpieczeństwa socjalnego wielu grup społecznych, spadek znaczenia związków zawodowych, aktywizacja zawodowa środowisk pozostających wcześniej poza rynkiem pracy to tylko niektóre obszary pracy wymagające refleksji socjologicznej. Wzrost zapotrzebowania na wiedzę w tym obszarze i społeczne zaangażowanie socjologów będzie rosło.

Nawiązując do refleksji nad kryzysem socjologii pracy w Polsce i problemu odbudowy subdyscypliny, warto podkreślić, że tego typu debaty toczą się także w Europie. Pojawiają się oczekiwania bardziej dogłębnej refleksji „socjologii pracy”, lepiej dostosowanej do nowych warunków pracy (Castillo, 1999). Mimo znaczącego dorobku brytyjskiej socjologii pracy w zakresie badań teoretycznych i empirycznych, uprawianej na poziomie makro, mezo i mikro, socjologowie pracy zbyt mało angażują się w zmiany społeczne. Z tego względu postulaty wobec nich formułowane dotyczą większego udziału i inicjowania debat, przyczyniających się do głębszego i bogatszego zrozumienia miejsca pracy i jego oddziaływania na inne aspekty życia społecznego (Strangleman, 2005). Wyobraźnia socjologiczna i zaangażowanie w debatę publiczną dają socjologom pracy nowe i twórcze możliwości rozumienia bardzo dynamicznie zmieniających się procesów rynkowych oraz ich społecznych skutków.

Literatura

- Bauman Z., 1960: *O zawodzie socjologa*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 163—176.
- Bielecka-Prus J., 2009: *Społeczne role socjologów w PRL*. „Przegląd Socjologiczny”, nr 2 (58), s. 71—103.
- Bohdziewicz P., 2014: *Próba zinwentaryzowania i analizy zasadniczych nurtów socjologii pracy, przemysłu i organizacji w badaniach polskich do 1989 roku*. „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, nr 3—4, s. 103—118.
- Budgol M., 1996: *Rola socjologa we współczesnym zakładzie pracy*. „Humanizacja Pracy”, nr 3 (171), s. 7—13.
- Burawoy M., 2009: *O socjologię publiczną. Przemówienie prezydenckie z roku 2004*. Przeł. A. Dziuban. W: A. Manters, J. Mucha, red.: *Nowe perspektywy teorii socjologicznej*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.

- Castillo J.J., 1999: *Sociology of Work at the Crossroad*. "Current Sociology", Vol. 49, No. 2, s. 21—46.
- Giermanowska E., 2013: *Ryzyko elastyczności czy elastyczność ryzyka. Instytucjonalna analiza kontraktów zatrudnienia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Goćkowski J., 2003: *Tradycja terapeutyczno-reformatorska w polskiej myśli socjologicznej*. W: A. Kojder, K.Z. Sowa, red.: *Los i wybór: dziedzictwo i perspektywy społeczeństwa*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Goćkowski J., Łoś M., Mikułowski-Pomorski J., 1981: *Modele socjologii w Polsce*. „Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 49—72.
- Januszek H., Sikora J., 2000: *Socjologia pracy*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Jędrzycki W., 1971: *Socjolog w zakładzie pracy*. Wrocław: Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kamińska-Berezowska S., 2002: *Socjolog w zakładzie pracy — nowe wyzwania i perspektywy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kiljas J., 2014: *Zapomniana profesja? Socjologia pracy i socjologowie zakładowi w Polsce*. W: P. Binder, red.: *Lokalne narodowe i inne... Księga dla Profesor Joanny Kurczewskiej*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Kozek W., 2013: *Rynek pracy. Perspektywa instytucjonalna*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kraśko N., 1996: *Instytucjonalizacja socjologii w Polsce 1920—1970*. Warszawa: PWN.
- Kraśko N., 2010: *Instytucjonalizacja socjologii w Polsce 1970—2000*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kwaśniewicz W., 2003: *Co pozostaje żywe w tradycji polskiej socjologii?* W: A. Kojder, K.Z. Sowa, red.: *Los i wybór: dziedzictwo i perspektywy społeczeństwa*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., 2004: *Przemiany więzi społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Mrozowicki A., 2015: *Socjologia pracy w Polsce — perspektywy odbudowy subdyscypliny*. „Humanizacja Pracy”, nr 1 (279), s. 13—27.
- Mucha J., 1986: *Socjologia jako krytyka społeczna. Orientacja radykalna i krytyczna we współczesnej socjologii zachodniej*. Warszawa: PWN.
- Podgórecki A., 1962: *Charakterystyka nauk praktycznych*. Warszawa: PWN.
- Podgórecki A., 1966: *Pięć funkcji socjologii*. „Studia Socjologiczne”, nr 3 (22), s. 227—243.
- Przestalski A., 2012: *Fikcja jako spoiwo społeczne. Z wizytą u Ferdinanda Tönniesa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Rymsza A., 2015: *Innowacje w praktyce na przykładzie działalności Fundacji SYNAPSIS*. W: M. Grewiński, A. Karwacki, red.: *Innowacyjna polityka społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka.
- Strangleman T., 2005: *Sociological Futures and the Sociology of Work*. "Sociological Research Online", Vol. 10, Issue 4, <<http://www.socresonline.org.uk/10/4/strangleman.html>>doi:10.5153/sro.1198 (data dostępu: 15.07.2016).
- Sułek A., 2015: *O socjologię zaangażowaną — na rzecz społeczeństwa*. W: M. Lewicki i in., red.: *Socjologia uspołecznienia. Księga dedykowana Profesor Mirosławie Marody*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.

- Szczepański J., 1961: *Uwagi o przedmiocie i zadaniach socjologii pracy*. W: *Jak pracuje człowiek. Z badań polskich psychologów, socjologów i ekonomistów*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Urbański J., 2014: *Prekariat i nowa walka klas*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Watson T.J., 1995: *Sociology, Work and Industry*. London: Routledge.
- Zakrzewska-Manterys E., 2014: *Projekt „Pomocna Dłoń” jako innowacyjny sposób wprowadzania osób z zespołem Downa na rynek pracy w sektorze socjalnym*. „Praca Socjalna” 2014, nr 3, s. 83—99.